

4. historická morfofonologie, tj. změny ve využití fonologických prostředků ve stavbě morfémů.

Rozlišujeme dva typy změn

A/ Kombinatorní (syntagmatické)

Změna je vázána na pozici v řetězci, je výsledkem aplikace jistých pravidel, za jiných okolností zůstává původní tvar.

Příklad

Při asimilaci znělosti se *k* v pozici před znělou souhláskou mění na *g*, neznamená to ovšem, že se každé *k* změní na *g* (*/kam/ xxx /k+de/* → */gde/*).

B/ Systémové (paradigmatické)

Změna má fatální charakter, dochází k zásadní zvukové proměně fonému či jeho alofonu: např. jakmile se v češtině změnilo *ř* na *ř*, tak staročeský fonologický systém pozbyl zcela *ř*; podobně fatální byl zánik korelace měkkosti u souhlásek.

Ještě je třeba uvažovat o třech dalších faktorech ovlivňujících změny zvukové stavby

C/ Morfologická stavba

Výsledky změn jsou často ovlivněny rozhraním mezi zvukovou rovinou a tvarovou rovinou. Výsledky či průběh změn mohou být odlišné v morfologických kořenech a lexikálních kořenech (mohou se spojit s morfologickými pravidly, mohou být jimi narušeny, ovlivněny nebo podmíněny):

Příklad

1. Výsledky přehlásky *ó* > *ě* byly v dalším vývoji v některých pozicích odstraněny: podoby *Ježíšovi* > *Ježíše:vi*, *mužóm* > *mužě:m* byly odstraněny podle koncovek tvrdých vzorů *-ovi*, *-óm*; kromě sjednocení koncovek tvrdých a měkkých vzorů tato změna nepochybně souvisela s tím, že obě koncovky obsahují jednoznačné gramatické rysy: *-ovi* pád, číslo a rod, *-óm* pád a číslo.

2. Pronikání úženi $é > í$ mohlo být v koncovkách složené deklinace ve spisovné češtině pobělohorského období rychlejší než diftongizace $y > ej$, neboť umožňovalo formální sjednocení kmenotvorného formantu

<i>dobr – í – 0</i>	<i>muž</i>	<i>dobr – í – 0</i>	<i>muž</i>
<i>dobr – é – ho</i>	<i>muže</i>	<i>dobr – í – ho</i>	<i>muže</i>
<i>dobr – é – mu</i>	<i>muži</i>	<i>dobr – í – mu</i>	<i>muži</i>
<i>dobr – é – ho</i>	<i>muže</i>	<i>dobr – í – ho</i>	<i>muže</i>
<i>o dobr – é – m</i>	<i>muži</i>	<i>o dobr – í – m</i>	<i>muži</i>
<i>dobr – í – m</i>	<i>mužem</i>	<i>dobr – í – m</i>	<i>mužem</i>

D/ Jazykový kontakt

I když je to sporné téma a politicky velmi ožehavá otázka, na vývoj zvukové stavby češtiny měla nepochybně vliv zvuková stavba němčiny: zánik korelace měkkosti, pevný přízvuk na první slabice, změna $w > v$, zachování fonologické kvantity mají jistě nějakou souvislost s němčinou.

Obvykle se však tvrdí, že všechny importované změny musejí mít v přijímaném jazyce jisté předpoklady, takže se považují jen za stimul, který startuje procesy v jazykovém systému existující latentně (dřímající).

E/ Zvratná analogie

Souvisí

a/ s nesprávnou aplikací jazykových pravidel (lidová etymologie): *světnice* se v některých dialektech změnilo na *sednice*, jelikož bylo nesprávně spojeno se slovesem *seděti*, nebo původní staročeské *břítov* přejaté z německého *frithof* se změnilo na *hřbitov* mylným spojením se slovesem *hřésti*;

b/ s mylným úsilím o jazykově prestižní vyjádření (mýlka plyne z nedostatečné znalosti prestižního kódu): *prej* se mění na *prý*, ačkoli zde skupina *ej* z tvrdého *y* nevznikla.

Z hlediska závaznosti změny můžeme stanovit tři typy změn

1/ Zákonité změny (obligatorní)

Změna je vázána v jistém jazykovém území a v jistých definovaných kontextech na všechny pozice (každé *’u* po měkké souhlásce se změnilo na *i*: *našu kašu* > *naši kaši*, každé *k*, po němž v praslovanštině následovalo **e*, **i* se palatalizovalo na *č*).

2/ Změny nezávazné (fakultativní)

Příklady

Ne každé *k*, jemuž v praslovanštině předcházelo **i*, **r*, podlešlo 3. palatalizaci velár.

Koncové *-i* ve stč. velmi často zanikalo, ovšem nikoli vždy:

radějí > *raděj*, *jdúci* > *jdouc*, *nositi* > *nosit’*, *nesi!* > *nes!*

3/ Změny nahodilé (sporadické)

Např. příležitostné metateze typu

malženka > *manželka*, *povraz* > *provaz*, *mhla* > *mlha*

nebo asimilace artikulace

jedno > *jedn* > *jenn* > *jen*

Změny inventáře fonému mohou být

1. **počet fonému se zvyšuje** – z alofonů vznikají samostatné fonémy, z měkkého *ř* vzniká samostatné *ř*,
2. **počet fonémů ubývá** – splynutí *l-l*, *i-y*,
3. **fonémy mění některý ze svých distinktivních rysů** ("mutace") – prostá mutace *w > v*, cyklická mutace: *ó > uo > ú (ú)*.

Hlásková změna nemá paměť

Jakmile se nějaký prvek mění, už není v jazyce zakódována jeho původní vlastnost (a pokud se od sebe nějaké prvky liší podle původu, znamená to, že v okamžiku změny nebyly identické: *pjet X pet*).